

UDK 391 (497.5) (091)

687.37 (091)

Pregledni rad

Primljeno: 2. siječnja 2008.

Prihvaćeno za tisak: 16. lipnja 2008.

Pokušaj otkrivanja nastanka i razvoja kravate kao riječi i odjevnoga predmeta

Vladimir Huzjan

Zvonka Vinceka 2

10 290 Zaprešić

Republika Hrvatska

Kratkim pregledom ratnog puta hrvatskih lakih konjanika iz vremena Tridesetogodišnjeg rata (1618.-1648.) te jezičnim analizama i usporedbama želi se prikazati, ili barem pokušati prikazati, na koji je način i u koje vrijeme nastao odjevni predmet i riječ kravata. Danas je kravata univerzalni simbol muškog odijevanja svjetski prepoznatljiv, potekao iz tradicije hrvatskog naroda te stoga zavrjeđuje veću pažnju ne samo hrvatskih povjesničara nego svih koji su zainteresirani da prouče i razumiju taj civilizacijski fenomen.

Ključne riječi: kravata, Hrvati, Tridesetogodišnji rat, konjanici.

Uvod

Istraživanje nastanka i razvoja kravate kao riječi i muškog odjevnog predmeta te kao univerzalnog medija komunikacije i možda jednog od najvažnijih hrvatskih doprinosa svjetskoj kulturi, prvorazredan je izazov s nadnacionalnim značenjem.¹ Iako

¹ Odabrani pregled knjiga koje govore o kravata i općenito o vrstama muškog odijevanja: Anonymus, *Neckclothitania; or Tietania*, J. J. Stockdale, London, 1818.; H. Le BLANC, *The Art of Tying Cravats*, Effingham Wilson, London, 1828.; A Cavalry Officer, *The Whole Art of Dress*, Effingham Wilson, London, 1830.; *The 'Major' of To-Day. Clothes and the Man*, Grant Richards, London, 1900.; Clare JERROLD, *The Beaux and the Dandies*, Stanley Paul & Co., London, 1910.; A. VARRON, *Neckties*, Ciba Review, 38, 1361, 1941.; James LAYER, *Dandies*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1968.; Doriece COLLE, *Collars, Stocks, Cravats*, Rodale Press, Emmaus, PA, 1972.; Alan MANSFIELD, Phillis CUNNINGTON, *Handbook of English Costume in the 20th Century, 1900-1950*, Faber and Faber, London, 1973.; O. E. Schoeffler, W. GALE, *Esquire's Encyclopedia of 20th Century Men's Fashion*, McGraw-Hill, New York, 1973.; Alan FLUSSER, *Clothes and the Man*, Villard, New York, 1988.; Aileen RIBEIRO, Valerie CUMMING, *The Visual History of Costume*, Batsford Ltd, London, 1989.; Sarah GIBBINGS, *The Tie*, Studio Editions, London, 1990.; Farid CHENOUNE, *A History of Men's Fashion*, Flammarion, New York, 1993.; Hardy AMIES, *The Englishman's Suit*, Quartet, London, 1994.; Francois CHAILLE, *The Book of Ties*, Flammarion, Paris, 1996.; Roseann ETTINGER, *20th Century Neckties*, Schiffer Publishing, Atglen, PA,

je kravata važna za razvoj identiteta hrvatskog naroda, na hrvatskom jeziku postoji samo nekoliko knjiga koje govore o njoj.² Ta izdanja uglavnom govore o kulturološkoj i umjetničkoj važnosti kravate, a znanstveno istraživački rad o njezinom nastanku i razvoju još nije napravljen. Današnja kravata postala je međunarodno prepoznatljiva prema rupcima čvorom vezanim oko vrata hrvatskih lakih konjanika iz vremena Tridesetogodišnjeg rata (1618.-1648.), a korijeni su joj u višestoljetnoj tradiciji hrvatskog naroda.³ Tako u zadnje vrijeme nastaje sve više literature koja govori o ulozi i značenju Hrvata u Tridesetogodišnjem ratu te u tom smislu o nastanku i razvoju kravate. Riječ *kravata* nadilazi svoj prvotnu uporabu, a kontekst njezina korištenja znatno je proširen. Sigurno je da su Francuzi u 17. stoljeću rabili riječ *kravata* prema adaptiranom narodnom imenu *Hrvat*, a kasnije je preuzeli i prilagodili drugi narodi. Malo je poznato da je Luj XIV. imao posebne paževe zvane *cravatier du roi* koji su mu svako jutro donosili nekoliko najljepših kravata na odabir.

Radi promicanja kravate kao pokretne hrvatske i svjetske kulturne baštine u Zagrebu je 1997. osnovana neprofitna ustanova Academia Cravatica (AC). Svojim aktivnostima AC zdušno promiče znanje o hrvatskom podrijetlu kravate, a do sada su ostvarili više projekata, primjerice akciju *Kravata oko Hrvatske*, međunarodnu izložbu *Izazov kravate* ili instalaciju *Banska kravata*, a sasvim sigurno najpoznatija je bila *Kravata oko Arene*, koju je vidjelo više od milijardu ljudi. U međuvremenu su objavili i nekoliko knjiga, a u vrijeme pisanja ovog rada aktivno rade na otvorenju prvog Svjetskog muzeja kravate u Zagrebu.⁴

Historiografija i zemljovid

Međunarodna prepoznatljivost kravate veže se uz boravak hrvatskih konjanika na europskim bojištima u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata, pa je o toj temi napisano više radova. Prvi su o tome pisali Ivan Kukuljević Sakcinski u *Borba Hrvatah u Tridesetogodišnjem ratu*, Aládar Ballagi u *Wallenstein's Kroatische arkebusire 1623- 1626*, zatim Oscar Teubel i Rudolf Ottenfelds u *Die Osterreichische Armee 1700.-1867.*, koji su ilustracijom prikazali hrvatskoga konjanika iz toga doba s jasno vidljivim rupcem

1998.; Avril HART, *Ties*, Victoria & Albert Museum, London, 1998.; Thomas M. A. FINK, Yong MAO, *Designing Tie Knots Using Random Walks*, Nature, 398, 31, 1999.; Thomas M. A. FINK, Yong MAO, *A Mathematical Theory of Tie Knots*, Physica A, In press 1999.; Thomas FINK, [Yong MAO](#), *The 85 Ways to Tie a Tie*, [Fourth Estate](#) 2001.; Davide MOSCONI, Riccardo VILLAROSA, *Getting Knotted*, Ratti, Milan, 1985., republished as *The Book of Ties* (Tie Rack, London, 1985.).

² Charles J. SPANUR, *Srebrna kravata*, Studio, Zagreb, 1967.; Zlatko GALL, *Od „Haške kravate“ do „Crvenih Kmera“*, Zagreb, 1991.; Damir MILOŠ, *Kravata*, Meandar, Zagreb, 1998.; *Ilustrirana povijest kravate i njezinih prethodnica*, Beč, 2000.; Danijel NAČINOVIĆ, *Kravata Velog Jože ili Vilinska svadba u pulskoj Areni*, Academia Cravatica, Zagreb, 2003.; Katalog izložbe, *Izazov kravate*, Academia Cravatica, Zagreb, 2004.; Katalog izložbe, *The challenge of the cravat*, Academia Cravatica, Zagreb, 2005.

³ Vidi ilustraciju br. 1.

⁴ Izdanja ustanove Academia Cravatica, vidi pod 2.

oko vrata,⁵ te Ernest Bauer u *Hrvati u Tridesetogodišnjem ratu*.⁶ Jedan od zaljubljenika u vojnu povijest, iako nije povjesničar po struci, Velimir Vukšić u seriji bogato ilustriranih članaka u časopisu *Hrvatski vojnik* od rujna 1997. do ožujka 1998. s velikim zanimanjem pisao je o putu Hrvata u Tridesetogodišnjem ratu.⁷ Opisujući zapletene uzroke i povod rata, V. Vukšić daje što je moguće preciznije podatke o djelovanju i ulozi hrvatskih konjanika te o njihovu značenju u daljnjem razvoju europskog lakoga konjaništva. Isti je autor također u *Hrvatskom vojniku*, ušavši dublje u temu uloge hrvatskih konjanika u francuskoj vojsci, napisao i članak *Royal Cravatte, oko 1670*.⁸ U istome listu Vladimir Brnardić napisao je članak *Švedski vojni muzej* i u njemu donosi fotografije te detaljniji opis nekoliko zastava hrvatskih konjaničkih pukovnija iz Tridesetogodišnjeg rata.⁹ O istoj temi u članku *Hrvatska simbolika u Švedskoj* Borislav Arapović također je detaljno opisao te fotografijama popratio pet konjaničkih zastava hrvatskih pukovnija iz vremena Tridesetogodišnjeg rata.¹⁰ U knjizi *Louis XIV. i Hrvati – neostvaren savez* Luc Orešković donio je i prikaz tri zanimljive karte. Prva prikazuje bitku kod Rocroya 1643. godine. Na uvećanom dijelu karte jasno se raspoznaju vojne postrojbe s oznakom *Croates*. Druga karta prikazuje bitku kod De Beauilea 1654., a u donjem desnom dijelu zabilježen je naziv konjaničke postrojbe u trku - *Roal Croate*. Na trećoj, možda najzanimljivijoj karti, prikazana je bitka iz 1697. godine. Na četiri mjesta jasno se vidi zabilježeno ime konjaničkih postrojbi – *Cravattes*.¹¹ Ipak, da se čitatelj ne bi dalje zamarao, objavljeni radovi nabrajaju se u bilješki.¹²

⁵ Vidi pod 3.

⁶ Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Borba Hrvatah u Tridesetogodišnjem ratu*, Zagreb, 1874.; Aládar BALLAGI, *Wallenstein's Kroatische arkebusire 1623-1626*, Friedrich KILIÁN, Budapest, 1884.; Oscar TEUBEL, Rudolf OTTENFELDS, *Die Osterreichische Armee 1700-1867*, Beč, 1895.; Ernest BAUER, *Hrvati u Tridesetogodišnjem ratu*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941.

⁷ Velimir VUKŠIĆ, „Na vječnom putu borbe i opstojnosti. Hrvatska vojska kroz povijest (XX. dio) Tridesetogodišnji rat (1618.-1648.)“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, rujna 1997., str. 82.-87. Isti autor, pod istim naslovom te u istom časopisu objavio je: XXI. dio, Zagreb, listopad 1997., str. 82.-85.; XXII. dio, Zagreb, studeni 1997., str. 82.-86.; XXIII. dio, Zagreb, prosinac 1997., str. 82.-86.; XXIV. dio, Zagreb, siječanj 1998., str. 82.-85.; XXV. dio, Zagreb, veljača 1998., str. 82.-85.; XXVI. dio, Zagreb, ožujak 1998., str. 86.-90.

⁸ Velimir VUKŠIĆ, „Royal Cravatte, oko 1670.“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, siječanj 1999.

⁹ Vladimir BRNARDIĆ, „Švedski vojni muzej“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, 1998., veljača, str. 86.- 90.

¹⁰ Borislav ARAPOVIĆ, „Hrvatska simbolika u Švedskoj“, *Hrvatsko slovo*, Zagreb, 17. srpnja 1998., str. 16.-17.

¹¹ Vidi ilustraciju br. 2. Luc OREŠKOVIĆ, *Luj XIV. i Hrvati – neostvareni savez*, Dom i svijet, Zagreb, 2000.

¹² Johann Christoph Friedrich von SCHILLER, *The history of the Thirty Year's War*, knjiga 2. (dio VI. i VII.) te knjiga 3., (dio III., IV., V., VI. i VII.); Dejanika NIKOLIĆ, „Gravire Martina Engelbrandta“, *Vesnik Vojnog muzeja*, br. 10., Beograd, 1964.; Kalmar JANOS, *Zrinyi Fegyverek*, Pečuh, 1969.; Dejanika NIKOLIĆ, *Odevanje graničara Vojne krajine u 18. i 19. st.*, Beograd, 1978.; Christian BEAUFORT-SPONTIN, *Harnisch und Waffe Europas*, München, 1982.; Anton GINDELN, *Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*, Prag, 1882.; grupa autora, *Magyarország Hadtörténete*, Budimpešta, 1985.; Arndt PREIL, *Österreiches seichtlachtsfelder. Breitenfeld 1631, Lutzen 1632, Breitenfeld 1642*, Graz, 1990.; Mihovil IVANIĆ, „Na vječnom putu borbe i opstojnosti. Hrvatska vojska kroz povijest“, *Hrvatski vojnik*, svibanj 1996.; Cennerne Wilhelm GIZELLA, *A Zrinyi Csalad ikonografija*, Budimpešta, 1997.; Velimir VUKŠIĆ, „Hrvati dolaze! Bitka kod Lutzena“, *Husar*, Zagreb, 2007., str. 4.-16.

Koliko se u zapadnoeuropskim zemljama proširilo ime *Cravat*, govori i toponim *Cravatten Statt*, zabilježen na zemljopisnoj karti nizozemskoga kartografa Sparra de Bensdorfa iz 1697. godine.¹³ Karta prikazuje područje današnjeg Slavanskog Broda i okolice. Naime, utvrđeno mjesto sa slavonske strane u kojem su živjeli Hrvati de Bensdorf nazvao je *Cravatten Statt*, a ostalim objektima nije nadjenao nikakvo ime s narodnim obilježjem. U donjem lijevom kutu karte napisano je: *Sastavljeno od 10. do 12. listopada 1697. godine, 6 sati od Đakova*.¹⁴ Nakana de Bensdorfove karte bila je da zabilježi raspored vojnih snaga Habsburške Monarhije prema Osmanskom Carstvu u razdoblju od 10. do 12. listopada 1697. u protuturskom ratu, koji će završiti dvije godine kasnije mirom u Srijemskim Karlovcima. Stoga je autor na karti označio raspored konjice i pješaštva Habsburške Monarhije, zapovjedno mjesto ili *Proviand haus*, lokalitet gdje živi hrvatsko stanovništvo *Cravatten Statt*, utvrdu *Brod* i mjesto *Daratz dorf*.

Zasebno fortifikacijsko područje koje de Bensdorff naziva *Cravatten Statt* označava današnju Donju, ili samo, Varoš u Slavanskom Brodu. Povijesnim razvojem lokaliteta *Cravatten Statt* i *Proviand haus* nastao je Slavonski Brod. *Proviand haus* današnja je utvrda, a *Cravatten Statt* postupno je izgubio obrambeno značenje i postao mjesto za stanovanje. Naime, prikazi sa zemljopisnih karata s početka 18. stoljeća, na kojima se vidi izgradnja trga u Donjoj Varoši, nosi oznaku za cijeli lokalitet; *la ville*. Danas se original karte čuva u Ratnom arhivu u Beču.¹⁵

Povijesni okvir – kratki pregled ratnog puta

U prvoj polovici 15. stoljeća Habsburgovci su 'čvrsto' držali krunu Svetog Rimskog Carstva, koje je osnovano kao obrambeni savez, a s vremenom je postalo habsburški posjed. Povećanje broja stanovnika i nedovoljna poljoprivredna proizvodnja prouzročili su poskupljenje roba, a visoke cijene smanjile su kupnju industrijskih i obrtničkih proizvoda, prijeteci osiromašenjem i propadanjem srednjega građanskoga sloja.

U Europi je s razvojem znanosti krajem 15. stoljeća započeo i reformatorski pokret koji je tražio promjenu Katoličke crkve te društva uopće. Kao razvijeni vjerski pokret, reformacija se već u 16. stoljeću proširila gotovo u cijeloj sjevernoj i srednjoj Europi, a Habsburgovci su imali snažnu potporu Katoličke crkve i bili su simbol očuvanja staroga poretka. Da bi pred sve jačim katoličkim pritiskom osigurali vlastita prava, protestantski kneževi osnovali su 1608. Protestantsku uniju pod vodstvom falackoga kneza Friedricha V. (1596.-1632.),¹⁶ a iduće godine, kao odgovor na to, osnovana je

¹³ Vidi ilustraciju br. 3. Mirko MARKOVIĆ, *Brod. Kulturno-povijesna monografija*, Slavonski Brod, 1994., str. 95.

¹⁴ U originalu tekst glasi: *Campement den 10. bis 12. October anno 1697., 6. Stund von Jacowar. Isto*, str. 95.

¹⁵ *Isto*, str. 95.

¹⁶ Friedrich V. bio je češki kralj kao Friedrich I. od 1619. do 1620. godine. Oca je naslijedio 1610. kao knez izbornik Rajnskog Palatinata, a kad je 1619. u Češkoj izbila pobuna protiv Ferdinanda II., Protestantska unija ponudila mu je krunu. Kratko razdoblje njegove vladavine završava porazom u bitci kod Bile Hore 8. studenoga 1620. Bio je kralj godinu dana te je pogrdno nazvan "zimski kralj." "Friedrich V.", *Opća Enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, br. 3., Foc-Iw, Zagreb, 1977., str. 68. *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 287.

Katolička liga na čelu s Maksimilijanom I. Bavarskim (1573.-1651.).¹⁷ Postupno je sukob između Habsburgovaca i protestantskih kneževa i prinčeva sve više jačao te je prerastao u rat koji je započeo izbacivanjem carskih poslanika kroz prozor u Pragu 1618. godine.

U Hrvatskoj je dugogodišnje ratovanje protiv Osmanlija dio Hrvata pretvorilo u ratnike vješte gerilskom ratovanju lakoga konjaništva. Takvih početkom 17. stoljeća nije bilo u zapadnoj Europi. Čak je i švedski kralj Gustav II. Adolf (1594.-1632.) u vrijeme Tridesetogodišnjeg rata skratio svojim dragunima muskete ne bi li tako bio u prednosti pred hrvatskim konjanicima.¹⁸ Svojevremeno ih je čak nazvao i „*novim plemenom đavola*“.¹⁹ Tadašnji europski laki konjanik mogao se odrediti kao srednje teški konjanik jer njegova oprema i izgled nisu bili jedino mjerilo, u obzir se uzimala taktika i način ratovanja. Stoga se hrvatski tip konjanika nije svrstao ni u jednu tada poznatu kategoriju i jednostavno je nazvan Hrvatom. Zbog toga je gotovo sve lako konjaništvo u službi Habsburgovaca nazvano Hrvatima, a gdje gdje i husarima. Premda su neke konjaničke pukovnije, u kojima su većinom služili Poljaci ili Mađari, nazvane hrvatskima, pojam se, dakle, nije odnosio na identitet nego na tip konjanika. Ti su ratnici bili naoružani vatrenim oružjem poput pištolja te su često nosili kratku arkebuzu ili mušketu. Manji dio nosio je i kratko koplje, a osnovno hladno oružje za blisku borbu bila je blago svinuta sablja, a katkad sjekira, bojni čekić ili mlat.²⁰ Hrvatski laki konjanici čuvali su krila većih vojnih postrojbi, prodirali u neprijateljsku pozadinu, čarkali te pljačkali i zastrašivali stanovništvo. Zbog toga su došli na loš glas koji se u sjevernoeuropskim protestantskim zemljama održao i do danas. Na europskim bojištima širio se i glas o njihovoj neranjivosti te je ostalo zabilježeno da nema smisla pucati u Hrvate jer im tanad ne može nauditi.²¹

Kad je počeo Tridesetogodišnji rat, Hrvatski sabor pozvao je plemiće neka stupe u

¹⁷ Maksimilijan I. Bavarski, zvan Veliki, osnovao je Katoličku ligu te je s Ferdinandom II. i Ferdinandom III. jedna od najistaknutijih ličnosti koja se zalagala za interese katolika. Nakon završetka Tridesetogodišnjeg rata ponovno je potvrđen kao bavarski izborni knez. "Maksimilijan I. Bavarski", *Opća Enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, br. 5., L-Nigh, Zagreb, 1979., str. 279., *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 575.-576.

¹⁸ Švedski kralj Gustav II. Adolf potječe iz dinastije Vaza. Na prijestolje je došao sa 17 godina, a tri godine kasnije oženio je Mariju Eleonoru, kćerku Sigismunda Brandenburškog. Bio je jedini švedski kralj nazvan Veliki, a protestanti su ga zvali i *Lavom sa sjevera*. Stvorio je prvi u Europi vojsku koju je plaćala država te je smanjio broj vojnika u postrojbama. Nakon poraza protestanata u Danskom ratu (1624.-1629.) Katolička liga osvojila je Mecklenburg i Pomeraniju, što je Gustavu II. Adolfu bio dovoljan razlog za tzv. preventivni napad na sjevernu Njemačku. Poginuo je 1632. u bitci kod Lutzena. Premda se mislilo da su Hrvati ubili kralja, te tvrdnje nisu istinite. Naime, Hrvati se nisu borili na tome dijelu bojišta gdje je bio švedski kralj. "Gustav II. Adolf", *Opća Enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, br. 3., Foc-Iw, Zagreb, 1977.; *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 338.

¹⁹ Borislav ARAPOVIĆ, "Hrvatska simbolika u Švedskoj", *Hrvatsko slovo*, Zagreb, 17. srpnja 1998., str. 16.

²⁰ Velimir VUKŠIĆ, „Na vječnom putu borbe i opstojnosti. Hrvatska vojska kroz povijest (XX. dio) Tridesetogodišnji rat (1618.-1648.)“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, rujan 1997., str. 82.-87.

²¹ Luc OREŠKOVIĆ, *Luj XIV. i Hrvati – neostvareni savez*, Zagreb, 2000.

carsku vojsku, a na poziv se odazvao i Juraj Zrinski (oko 1598.-1626.)²² zajedno s pukovnikom Johannom Ludwigom Hektorom Isolanijem (1586.-1640.).²³ Jedan od zapovjednika carske vojske Albrecht Wallenstein (1583.-1634.) u lipnju 1625. imenovao je Isolanija zapovjednikom hrvatske pukovnije arkebuzira koja je tada imala oko 1. 500 ljudi.²⁴ Sljedeće je godine Juraj Zrinski Wallensteinu osigurao još dvije konjaničke pukovnije regrutirane u Međimurju, a grof Franjo Orehovački jednu pukovnicu iz okolice Zagreba. Sveukupno je Wallenstein do 1626. u svoju službu primio pet hrvatskih konjaničkih pukovnića. Prema mišljenju V. Vukšića, svileni šal oko vrata hrvatski ratnici nosili su upravo u vrijeme tog rata. Bez pozadinske pomoći, skrb za ozlijeđene i ranjene bila je gotovo nemoguća pa su im veći svileni šal oko pojasa i manji oko vrata bili jedina pomoć. Šal oko vrata ili buduća kravata rabili su se za trenutačnu pomoć u zaustavljanju krvarenja podvezivanjem rane.²⁵

Premda u ratno vrijeme, ime *Hrvat* zabilježeno je i među hodočasniciima koji su posjećivali tada najpoznatija europska svetišta u Njemačkoj. Već 1623. i 1624. u knjizi evidencije hodočasnika u gradu Andernachu ubilježeni su *Kroatische Pilger* koji su putovali u Aachen. Zbog znatnih posjeta hrvatskih hodočasnika svetištima u Njemačkoj, već je u 15. stoljeću u gradu Nideggenu, u okolici Aachena, postojao toponim *Croatienhof*.²⁶ Ipak, prvi veći trag Hrvati su ostavili pri opsadi Magdeburga 1634., koju je vodio Johann Tilly (1559.-1632.), kada su na konjima preplivali Labu te kroz ribarsko naselje provalili u grad.²⁷ Kad je pala obrana, carska je vojska opljačkala

²² Juraj Zrinski bio je otac Nikole i Petra te od 1622. hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban. Isprva je pristao uz protestantizam, ali kasnije se vratio katoličanstvu. Sudjelovao je u bitkama protiv Osmanlija kod Zrina, Kaniže i Kostajnice, a od 1626. uključio se u Tridesetogodišnji rat. Navodno ga je Wallenstein, ljubomoran zbog njegova uspjeha, dao otrovati. Pokopan je u obiteljskoj grobnici u crkvi Sv. Helene kraj Čakovca. "Zrinski, Juraj", *Hrvatski leksikon*, II. Svezak, L – Ž, Zagreb, 1997., Naklada Leksikon, str. 720.

²³ Cipranin Johann Isolani ratovao je protiv Osmanlija u Hrvatskoj i Transilvaniji. U vrijeme Tridesetogodišnjeg rata bio je zapovjednik hrvatskih konjanika. "Isolani, Johann", *Enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, br. 3., Foc-Iw, Zagreb, 1977., str. 695., *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 401.

²⁴ Albrecht Wallenstein iako odgajan kao protestant, prešao je na katoličku vjeru. Sudjelovao je u bitci na Bjeloj Gori 1620., a 1624. stekao je naslov vojvode od Friedlanda. Kada se danski kralj Kristijan IV. umiješao u rat, Wallenstein je pomogao Friedrichu II. organizirati vojsku od 40.000 ljudi. Nakon bitke kod Lutzena povukao se u Češku, a kasnije je optužen za izdaju te ubijen. "Wallenstein, Albrecht", *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, br. 8., Š-Žva, Zagreb, 1982., str. 611.; *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 1083.

²⁵ Velimir VUKŠIĆ, „Na vječnom putu borbe i opstojnosti. Hrvatska vojska kroz povijest (XX. dio) Tridesetogodišnji rat (1618.-1648.)“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, rujan 1997., str. 86.

²⁶ Neven BUDAK, "Hrvatska hodočašća u Aachen", *Zavod za hrvatsku povijest, Radovi*, vol. 24., Filozofski fakultet Zagreb – Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, 1991., str. 17.-19.

²⁷ Johann Tserclaes Tilly, rodnom Flamanac, uoči Tridesetogodišnjeg rata, reorganizirao je bavarsku vojsku i postao njezinim zapovjednikom. Početkom rata imenovan je zapovjednikom vojske Katoličke lige. Pobjedio je češko-protestantsku vojsku na Bijeloj Gori 1620, osvojio Palatinat, pobjedio danskog vladara Kristijana IV., a 1630 postao je zapovjednikom carske habsburške vojske. Na juriš je zauzeo Magdeburg 1631., a u bitci kod Raina pobjedio ga je Gustav II. Adolf, kada je smrtno ranjen. "Tilly, Johann Tserclaes" *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 6., Skadar – Žvale, Zagreb, 1969., Jugoslavenski leksikografski zavod, str. 391.; "Tilly, Johann Tserclaes", *Hrvatski opći leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996., str. 1001.

i spalila grad te je od 20.000 stanovnika preživio svaki četvrti. Unatoč svemu, u tom gradu danas postoje dvije ulice koje nose naziv po Hrvatima; *Kroatenwuhne* i *Kroatenweg*, a jedna uzvisina u okolici nosi naziv *Kroatenhügel*.²⁸

Na početku 17. stoljeća bojna strategija mogla se opisati kao manevriranje prije bitke kojima se protivnik želio dovesti u nepovoljan položaj. Sve do bitaka sa Šveđanima, hrvatsko konjaništvo imalo je zaštitničku ulogu, prikupljalo je informacija, izviđalo, izvodilo gerilske napade i slično. No, kasnije su uvrštavani na bojni položaj i sve više sudjelovali u bitkama. Hrvatske konjaničke pukovnije popunjavali su uglavnom osiromašeni sitni plemići, građani te naoružano stanovništvo uz granicu s Osmanskim Carstvom naučeno individualnoj borbi. Hrvatske postrojbe mogle su se u brzo skupiti, razići i ponovno sastati na nekom drugom mjestu bez ikakve štete za ustroj. To je osobito uspješno izvedeno u bitci kod Lutzena 1632., kada su hrvatski konjanici, smješteni na krilima carske vojske, napali Šveđane s leđa te uništili kola s logistikom i streljivom. Ipak, Hrvatima su bili nanijeti gubici, a izgubili su zastavu sa znakom Fortune.²⁹

Pobjeda carske vojske kod Nördlingena 1634., što se u Vojnoj krajini dugo slavilo kao vojni blagdan, potaknula je francuske pripreme za ulazak u rat. Francuzi nisu imali mnogo uspjeha jer su hrvatski konjanici, među ostalima, stigli do pariških predstraža te sudjelovali u bitci kod St. Denisa. Brojni ustanici i bune koje su razdirali Francusku od 1636., poznati kao Fronde, ometali su vojne operacije. U toj situaciji, hrvatski laki konjanici, koji su poslije bitke kod Rocroya 1643. ostali bez službe u španjolskoj vojsci, prihvatili su Mazarinovu ponudu i stupili u francusku službu. Rat je trajao još pet godina, no Hrvata nema ni u jednoj francuskoj vojsci u Njemačkoj ili Flandriji. Vrlo je vjerojatno da su sudjelovali u borbama protiv francuskih ustanika te su u Francuskoj ostali i nakon 1648. godine. Oko 1660. započeo je preustroj francuske vojske u prvu modernu stajaću vojsku. Tako je 1664. ustrojena 8. pukovnija kraljevih Hrvata ili *Royal Cravattes*, koji su postojali sve do 1789. godine.³⁰

Nakon što je u svibnju 1648. u bitci kod Zusmarhausena pobijedena carska vojska i opsjednut München, stigla je vijest o velikoj pobuni u Francuskoj koja je izazvala ozbiljnu političku krizu. Pod pritiskom novih događaja, Pariz je Beču ponudio mir

²⁸ Vidi ilustraciju br. 4.

²⁹ Danas se u Stockholmskom vojnom muzeju čuvaju vojne zastave, među kojima i one iz Tridesetogodišnjeg rata. Od četiri zastave za koje možemo reći da su hrvatske, zastave s oznakom Fortune nema. Prva od njih, zastava pukovnika Stjepana Dragija ili Dragića (112 x 216 cm) crvene je boje, sa žučkastim plamećcima, u sredini je motiv broda, sidra, spuštene crvene zastave i natpis SPES. MEA. IN. DEO. EST, a na kraju zastavnoga polja grb obitelji Dragi. Druga zastava (108 x 187 cm) je zastava pukovnika Petrošića (prethodno pukovnika Petra Keglevića). Zastavno je polje svijetloplavo, a u sredini polja je u zlatnoj boji okrunjeni inicijal slova F. Treća zastava (108 x 212 cm) pripadala je jednoj od pet hrvatskih pukovnija pod Isoanijevim zapovjedništvom. Boja zastavnog polja je svijetloplava, a u sredini se nalazi zlatom uvezeni inicijal slova E. Četvrta zastava (109 x 205 cm) pripadala je pukovnici Petrošić. Na zastavnom polju svijetloplave boje nalazi se u ovalnom vijencu s palminim granama motiv Sv. Jurja koji ubija zmaja. U pozadini je dvorac s likom princeze na koljenima u molitvi te tekst S. GEORGIJ ADIUUA NOS. Borislav ARAPOVIĆ, "Hrvatska simbolika u Švedskoj", *Hrvatsko slovo*, Zagreb, 17. srpnja 1998., str. 17.

³⁰ Velimir VUKŠIĆ, „Royal Cravatte, oko 1670.“, *Hrvatski vojnik*, siječanj 1999.

te je potpisivanjem Westfalskog mira 24. listopada 1648. konačno završen Tridesetogodišnji rat.³¹

Kravata u hrvatskom jeziku

Petar Skok u *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* nema posebne natuknice za riječ *kravata*. Kravatu spominje uz imenicu *Hrvat* i navodi da se u zapadnoeuropskim jezicima pojavljuje za trajanja i nakon Tridesetogodišnjeg rata. Govoreći o značenju, P. Skok navodi tri zanimljiva primjera: *konj hrvatske rase*, zatim *hrvatski konjanik kao plaćenik te kravata* (kao modni detalj).³² Alemko Gluhak u *Hrvatskom etimološkom rječniku* u nekoliko redaka govori o nastanku riječi *kravata*: „(...) naziv za kravatu nastao je u francuskomu, *cravate*, odakle je poteklo npr. engleski *cravat te njemački starije Krawat, danas Krawatte, odakle je očito potekla i hrvatska riječ kravata*.“³³

Međutim, značenje riječi *kravata*, u svim do sada poznatim izvedenicama, nije uvijek isto. U članku *Što je „Crovata“ iz inventara i ostavština kod zadarskih bilježnika iz kraja 16. i iz 17. stoljeća*, autorica Ivna Anzulović donosi arhivske podatke iz 16. i 17. stoljeća o odjevnom predmetu koji je u dokumentima zabilježen kao *crovata* ili *croata*.³⁴ Prema istraživanjima I. Anzulović do sada najranije zabilježena riječ *crovata* potječe iz 1600., a navodi se u oporuci Šimuna Locatellija. Ovdje je *crovata* gornja odjeća u obliku jakne, podstavljena najčešće lisičjim krznom, izrađena od raznih tkanina i u raznim bojama.³⁵ Dio odjeće koji se može povezati s *crovatom* najranije se spominje 1570. u inventaru Sladoja Milanovića, kapetana hrvatske konjice u Zadru: „(...) *una vesta di panno rosso fodrato di uolpe alla crouata*.“³⁶

Autorica zaključuje da svi gornji dijelovi odjeće podstavljeni krznom ne moraju biti *crovata*. Zabilježeno je da su postojale razne vrste gornje odjeće, primjerice *kazake* ili *dolame*, koje su mogle biti podstavljene krznom, a nisu se zvale *crovate*. Ipak, teško je odrediti kako je *crovata* izgledala krojem, no zna se da su mogle biti s rukavima i bez njih. Zanimljivo je da autorica spominje da se u inventarima nalaze predmeti napravljeni na hrvatski način: rupci, štit, koplje, sedlo, ovratnik, naprsnik, odnosno da su se osobe odijevale i rabile predmete izrađene na hrvatski način. To znači da su susjedni narodi, ono što su na Hrvatima vidjeli kao drukčije, počeli nazivati *krovatama* ili jednostavnije - izrađenim na hrvatski način.³⁷ Isto tako, važno je reći kako su osobe koje

³¹ Velimir VUKŠIĆ, „Na vječnom putu borbe i opstojnosti. Hrvatska vojska kroz povijest (XXIV. dio) Tridesetogodišnji rat (1618.-1648.)“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, ožujak 1998., str. 86.-90.

³² Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga prva, A-J, JAZU, Zagreb, 1971., str. 690.

³³ Alemko GLUHAK, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993., str. 346.

³⁴ Ivna ANZULOVIĆ, „Što je „Crovata“ iz inventara i ostavština kod zadarskih bilježnika iz kraja 16. i iz 17. stoljeća“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 34., Zadar, 1992., str. 99.-107.

³⁵ Vidi ilustraciju br. 5.

³⁶ Ivna ANZULOVIĆ, „Što je „Crovata“ iz inventara i ostavština kod zadarskih bilježnika iz kraja 16. i iz 17. stoljeća“, *Radovi*, str. 104.

³⁷ *Isto*, str. 104.

su nosile *crovatu* pripadale višim društvenim slojevima poput plemića, kapetana ili njihove djece, a da su djeca bila odjevena kao odrasli pokazuje slika dječaka iz obitelji knezova Posedarskih koji je odjeven *alla schiavonesca*.³⁸

Kravata u njemačkom jeziku

Njemački etimološki rječnik Friedricha Klugea, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ne navodi izričito da je riječ kravata došla u njemački jezik iz francuskoga.³⁹ Iako su Nijemci već u 16. stoljeću Hrvate nazivali *Krabatten*,⁴⁰ prema Klugeu sigurno je da se riječ kravata, kao oznaka odjevnoga predmeta kakav danas poznamo, prvi put u njemačkom jeziku spominje 1694., a Kluge kao izvor navodi stariji, Schulzov rječnik. Klugea podupire drugi njemački rječnik, Dudenov, koji dodaje i tri zanimljive izvedenice riječi *Krawatte*, a njihovo tumačenje ovdje samo prepričavamo: *Krawattenknoten*: poseban način vezanja kravate; *Krawattennadel*: ukrasna igla za čvor kravate i *Krawattenzwang*: propis nošenja kravate.⁴¹

U početku je riječ *krabat* bio njemački etnonim za Hrvata i rabio se, kao što to navodi i *Deutsches Wörterbuch* braće Grimm, za određeni rod vojske, tj. za hrvatsku konjicu i pješaštvo.⁴² Upravo je Tridesetogodišnji rat vrijeme kada su se proširile riječi *Krabat* i *Krabate*, i to u gornjonjemačke dijalekte (austrijski, bavarski i tirolski), srednjonjemački (šleski, saski, turingijski i hesenski) te u donjonjemački (bremenski). Kao i u francuskom, tako i u njemačkom jeziku, složenija je poraba etnika *Hrvat*. Kluge ga u svojem rječniku ne navodi, iako se iz natuknice o kravati može posredno iščitati da je njemačka riječ Hrvat nastala od slavenskog oblika.⁴³

S druge strane, u rječniku Heinza Küppera, *Illustriertes lexikon der Deutschen umgangs sprache in 8 bänden*, prikazano je čak 10 različitih pojmova koji sadrže izvedenice od riječi kravata. To su *Kra'watt* (*Kra'wattn*) - neobično, nepristojno dijete (dolazi od riječi *Kroat*. U Tridesetogodišnjem ratu Hrvati su sloveli kao posebno divlji i nemilosrdni), zatim *Krawatte* - daviti, stisnuti oko vrata. U ovom značenju - držati (stisnuti) rubac oko vrata. Zanimljivo je da se u istoj natuknici navodi čak 16 frazema kojima se dodatno objašnjava kontekst uporabe riječi *Krawatte*. Zatim slijede, *Krawattenaugust* - prodavač kravata na ulici, u vrijeme slavlja (proštenja), *Krawattenhalter*

³⁸ Tomislav RAUKAR, Ivo PETRICIOLI, Franjo ŠVELEC, Šime PETRIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar, 1987., str. 383.

³⁹ Prevedeni navod iz Klugeova rječnika glasi: „Kravata, ž. r. *Narodno ime Hrvata (staroslavenski Churvatinu) glasi na francuskom Cravate. K tomu la cravatte (talijanski croatta, cravatta) "okovratni povež na hrvatski način". U nas "Kravate i okovratni rupci", potvrđeno 1694. godine, prema H. Schulz (...)*“. KLUGE, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 23., erweiterte Auflage, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1995., str. 484.

⁴⁰ Vidi ilustraciju br. 6.

⁴¹ DUDEN, *Deutsches Universalwörterbuch*, 4., Neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, str. 959.

⁴² Jacob GRIM, Wilhelm GRIMM, *Deutsches Wörterbuch*, Fünfter band K, Leipzig, 1873., str. 1907-1909.

⁴³ Vidi pod br. 41.

- igla za kravatu (tako se zove od kraja 19. stoljeća), *Krawattenmacher* - u slobodnom prijevodu zelenaš, *Krawattenmuffel* - čovjek koji nikada nije vezao kravatu ili je ne nosi, *Krawattenmuffele* - vrijeme kada nošenje kravate nije obavezatno, *Krawattenschonner* - duga brada, *Krawattenstadt* - Krefeld, glavni njemački grad u tkanju svile te na kraju *Krawattentenor* - loš tenor ili pjevač, onaj koji zavija.⁴⁴

Uz navedeno, zanimljiv je i opis Tridesetogodišnjeg rata njemačkoga književnika Johanna Friedricha von Schillera, koji je negativno pisao o hrvatskim vojnicima. Naveo je da su pri opsadi Magdeburga horde Hrvata nahrupile u grad i nakon pobjede zabavljali se bacanjem djece u vatru.⁴⁵ Spomenuo je i da su hrvatski konjanici ubili Gustava II., međutim, danas se zna kako to nije istina.⁴⁶

Kravata u francuskom, engleskom i talijanskom jeziku

Neposredno nakon završetka Tridesetogodišnjeg rata imenica *Cravate* prvi je put 1651. zabilježena u francuskom jeziku (u današnjem značenju te riječi). U rječnicima iz 17. i 18. stoljeća riječ *Cravate* opisana je i u značenju *strani vojnik u lakoj konjici francuske vojske*, a to potvrđuje i rječnik *Le Petit Robert*, koji pojam dodatno opisuje i kao rubac koji su hrvatski konjanici nosili oko vrata. U prvoj polovici 17. stoljeća u francuskoj vojsci bilo je stranih plaćenika, među njima i Hrvata, a u to doba Francuzi su Hrvate zvali *Cravates*, tj. češće *Crabates*, a tek kasnije *Croates* prema obliku preuzetom iz latinskog jezika.

Moda nošenja kravata proširila se iz Francuske pa se proširila i ta riječ te je iz francuskog *cravate* nastalo talijansko *cravatta*, engleski *cravat*, njemački *Krawatt*, a iz njemačkog oblika i hrvatski – *kravata*. Važno je reći da su frankoprovansalske i okcitanske riječi koje su sadržavale fonem *v* na sjever Francuske pristigle nizozemskim posredovanjem, a riječi s fonemom *b* gornjonjemačkim i austrijskim posredovanjem. Dakle, u razvoju riječi *Cravate* u francuskom jeziku vidljiv je utjecaj njemačkog jezika. Etnonimu *Hrvat* tiče, njemu u današnjemu francuskom jeziku, kao i u svim drugim romanskim jezicima, korijen je i podrijetlo u latinskoj riječi *Croatus*, što je prilagođeni oblik slavenske riječi *Hrvat*.

U rječniku *The Barnhart dictionary of etymology* Roberta K. Barnharta navedeno je da se riječ *kravata* u engleskom jeziku spominje već 1656. u obliku *crabbat*.⁴⁷ Potvrdu za svoju tezu R. K. Barnhart nalazi u Bloutovu rječniku *Glossographia*, iz kojega

⁴⁴ Dr. Heinz KÜPPER, *Illustriertes lexikon der Deutschen umagangs sprache in 8 bänden*, Band 5., KOT – NASCHZAHN, Klett, 1984., str. 1639.-1642.

⁴⁵ „*Scarcely had the savage cruelty commenced, when the other gates were thrown open, and the cavalry, with the faithful hordes of the Croats, poured in upon the devoted inhabitants. (...) The Croats amused themselves with throwing children into the flames; Pappenheim's Wallons with stabbing infants at the mother's breast.*”, Johann Christoph Friedrich von SCHILLER, *The history of the Thirty Year's War*, knjiga 2., dio 6.

⁴⁶ „*At the same moment he fell from his horse pierced by several more shots; and abandoned by all his attendants, he breathed his last amidst the plundering hands of the Croats.*“, isto, knjiga 2., dio 6.

⁴⁷ Robert K. BARNHART, *The Barnhart dictionary of etymology*, The H. W. Wilson company, 1988., str. 231.

preuzima natuknicu: „(...) *preuzeto iz francuskog cravate, (...) iz njemačkog dijalekta Krabate, od hrvatskoga Hrvat.*“⁴⁸ Time R. K. Barnhart potvrđuje da je riječ kravata, prema *Hrvati*, u francuski jezik došla iz njemačkoga. Spomenute navode potvrđuje i drugi engleski rječnik, *The world book dictionary*.⁴⁹ Zanimljiv trag Hrvata nakon Tridesetogodišnjeg rata jest svratište po imenu *Bonny Cravat* ili *Veseli Hrvat* u mjestu Woodchurch, u engleskoj grofoviji Kent, koje i danas postoji.

U Tommaseo-Bellinijevu rječniku talijanskog jezika riječ *corvata, croata* i *crovata* imaju više značenja. Tako može biti prsluk, rubac oko vrata prikvačen kopčom, vrsta kape, pojas o koji se stavlja mač i drugo.⁵⁰ U knjizi *La moda a Venezia attraverso i secoli – Lessico Ragionato* Achillea Vitalija riječ *Croàta ili Crovata* opisana je kao predak današnje moderne kravate.⁵¹ Vitali napominje da su se: „(...) *prvi tragovi pojavili već krajem 1600., ali i ranije. Čini se da croata potječe iz Hrvatske, (koja je) vjerojatno njezino mjesto rođenja. Sastojala se od lanene ili svilene vrpce, koja se vezala oko vrata – lepršave pri kraju, a od naprijed vezane različitim čvorovima. Prvotno se crovata pojavila kao dodatak vojničkoj uniformi, a tek je kasnije ušla u civilnu modu.*“⁵² U istoj knjizi važna je riječ *Schiavonesca*, odnosno odjeća koju su prihvatile žene u Veneciji u 16. i 17. stoljeću. Ta je odjeća, kraća od do tada uobičajenih modela jer se tkanina nije povlačila po tlu, opisana: „(...) *na način kako nose Dalmatinke (...)*“⁵³

U rječniku *Vocabolario della lingua Italiana* autora Nicole Zingarellija navedene su četiri riječi kojima je *cravatta* jezgra; *Cravatta* - svilena ili lanena vrpca oko vrata sa čvorom, više ili manje duga tj. modni dodatak muškom odijevanju, *Cravattaio* - tkanina od koje se proizvodi kravata, *Cravattificio* - tvornica kravata, *Cravattino* - male na kravata ili leptir kravata. Također, neke konjaničke jedinice u Mletačkoj Republici bile su zvane *Croati a Cavallo*.

Kravata u nordijskim jezicima

Riječ *krabat* u nordijskim je jezicima poprimila razna značenja, od pokudnih do vrlo pohvalnih. Iz povijesnih izvora vidljivo je da je riječ *krabat* imala pozitivno značenje već u 17. stoljeću, u vrijeme trajanja Tridesetogodišnjeg rata. Danas se riječ *krabat* na danskom, ferskom, islandskom, norveškom i švedskom rabi isključivo laskavo i pohvalno. O toj temi najviše je pisao Borislav Arapović s Instituta za biblijski prijevod iz Stockholma.⁵⁴

⁴⁸ *Isto*, str. 231.

⁴⁹ Robert K. BARNHART, *The world book dictionary*, volume one, A- K, 1996., str. 485.

⁵⁰ Nicolo TOMMASEO–Bernardo BELLINI, *Dizionario della lingua Italiana*, volume 1, parte 1, Roma, Torino, Napoli, 1865.

⁵¹ Achille VITALI, *La moda a Venezia attraverso i secoli – Lessico Ragionato*, Filippi Editore, Venezia, 1992., str. 157.

⁵² *Isto*, str. 157.

⁵³ *Isto*, str. 345.

⁵⁴ Borislav ARAPOVIĆ, „Refleksije etnonima Hrvat u nordijskim jezicima“, Drugi hrvatski slavistički kongres, *Zbornik radova II.*, 2001., str. 465.–470.

Najšira uporaba riječi *krabat*, kao imenica i pridjev, jest u danskom jeziku, za koji su dana tri objašnjenja: *kroat* (lagani konjanik), *praler* (hvalisavac) i *røver* (razbojnik).⁵⁵ U spomenutom rječniku navodi se širok spektar atributa povezanih s riječi *krabat*, npr: „*Bio jedan divlji krabat*“, zatim „*Ti bezbožni krabate!*“, „*Pobožni krabat*“ ili „*Jedan takav borben krabat*“. S druge strane, kada se u danskom jeziku upotrebljava riječ *krabat* kao pridjev, tada označava nešto prvorazredno npr: „*Sablja mi je nabrušena. Znam, krabatska je!*“, „*Kad budem vojnik, zaboravit neću, boriti se kao krabat!*“, „*Rakija ti je bila krabatska*“ ili „*Pjesmu koju pjevah najkrabatnija je u komadu!*“ i drugo. U suvremenom danskom jeziku *krabat* se rabi isključivo kao kompliment, što se vidi iz njezina prijevoda na engleski: *chap* (mališan) ili u pozitivnom smislu divljan (pretty wild). Zanimljivo je da se riječ *krabat* ne spominje u ferskom jeziku, koji se upotrebljava na Ferskom otočju. Zato se s danskog na ferski prevodi kao drug, momak, nestaško ili zloćko. U islandskom jeziku *krabat* znači lakrdijaš ili tikvan. Isto tako, riječ *krabbat* označava nedaću ili problem.

Norveški rječnik *Norsk riksmålsordbok* navodi da je riječ *krabat* donjonjemačkoga podrijetla u značenju Hrvat, a da se danas rabi za nestašnog mladića. Primjer koji spomenuti rječnik navodi više je pohvala nego pokuda: „*U mladosti je bio jedan divlji krabat!*“, misleći pritom na uzbudljivu mladost.

Od 1620. u švedskom jeziku *krabat* označava zastarjeli etnonim za Hrvata koji se rabio i kao naziv za određeni rod vojske. Tijekom povijesti *krabat* je označavao klipana, prostaka, varalicu, no danas se rabi u pozitivnom smislu – šaljivac, obješenjak ili mangup. Neki primjeri porabe u švedskoj književnosti: „*Zabavan si ti krabat*“ ili „*Pij za svoju djevojku, ti stari krabate!*“ Slično kao i iz drugih nordijskih jezika, *krabat* se na engleski jezik prevodi kao *fellow* (prijatelj). Danas također označava i aktivno muško dijete, možda hiperaktivno.

U švedskom jeziku, ista riječ rabljena u obliku *kravatt* (u jednini), *kravatter* (u množini) označava kravatu.⁵⁶ Premda je taj oblik nastao nešto kasnije, u švedskom jeziku pojavljuje se oko 1716. i potekao je od francuskog *Cravate*. Te tvrdnje navodi i Petar Skok. Semantički, njemačko i švedsko značenje *wildes, unbändibes Kind* (divlje, aktivno dijete), nalazi paralelu i u sjevernotalijanskoj riječi *croato ostinato* – tvrdoglavo dijete.

U knjizi švedskog povjesničara A. Zetterstena *Povijest švedske mornarice godina 1635. – 1680.*, objavljenoj 1903., spominju se čak tri *krabata*: Andhers Nilsson Krabat, kapetan od 1634., zatim Johan Nilsson Krabat, časnik na admiralskom brodu, te Sven Andersson Krabat, potporučnik. Zbog vojnih zasluga Andhersa Nilssona Krabata dio Stockholma, u kojem se nalazila njegova kuća, nazvan je *Krabaten*.

Od spomenutih primjera, ne ulazeći detaljnije u nastanak riječi, donosimo pregled naziva kravata i u drugim europskim jezicima. Tako je u španjolskom *Corbata*, portuglaskom *Gravata*, irskom *Crabhat*, finskom *Kravatti*, flamanskom *Krawaat*, poljskom *Krawat*, ukrajinskom *Kravatka* i drugo.

⁵⁵ V. J. AXELSEN, *Dansk Engelsk Ordbog*, Copenhagen, 1995.

⁵⁶ Ovdje se ponovno naglašava da su francuske frankoprovansalske i okcitanske riječi sa *v* došle nizozemskim posredovanjem, a riječi sa *b* gornjonjemačkim i austrijskim posredovanjem. Vidljiv je utjecaj njemačkog jezika (op. a.).

Poznati o kravati

Na kraju donosim nekoliko misli poznatih osoba o značenju i važnosti kravate. Filmski režiser Oscar Fingal O'Flaherty Wilde (1854.-1900.) kazao je da „*Dobro zavezana kravata prvi važan korak u životu*“ te da „*U večernjem odijelu i bijeloj kravati, čak i prevarant može proći kao civilizirani čovjek.*“ Jedan od poznatijih Francuza, M. Le Blanc, kazao je: „*Najveća uvreda koju možete nanijeti muškarcu jest da ga primite za kravatu. U tom slučaju samo krv može isprati ljagu nanijetu časti jedne od strana.*“⁵⁷ Nešto blaži u svojim razmišljanjima pisac je Honore de Balzac (1799.-1850.) koji je kazao: „*Koliko vrijedi čovjek, toliko vrijedi i kravata*“, zatim „*Kravata je muškarac; muškarac se pojavljuje i pojavljuje... Shvatiti muškarca, dovoljno je baciti pogled na vezu između glave i prsiju*“, te „*Dobro svezana kravata, jedan je od onih genijalnih trenutaka koje osjećamo, kojima se divimo (...)*“⁵⁸ Brazilski pisac Pablo Coelho (1969.) veli da „*Jedino pravo jedinstvo kravate (...)* davanje impresije kako će biti oslobođena od nečeg, ali ne zna se čega.“ Za kraj, François de La Rochefoucauld (1613.-1680.) osmislio je jednu od najzanimljivijih teorija i rekao da je „*Čvor s kravatom ono što je mozak s muškarcem.*“⁵⁹

Zaključak

Prema do sada dobivenim informacijama o nastanku i razvoju riječi *kravata* neupitno je da je kravata nastala od etnonima *Hrvat*. Nijemci su Hrvate početkom 17. stoljeća, pa i ranije, nazivali *Krabatten*. Početkom Tridesetogodišnjeg rata Hrvati, u sklopu Habsburške Monarhije, uključili su u borbe protiv protestantskih država. Njihovo je ime u Njemačkoj postalo sinonim za hrabre, a katkad i okrutne ratnike. U nordijskim će jezicima, pak s vremenom pojam *krabat* označavati prvorazredan proizvod ili učinak.

Potkraj Tridesetogodišnjeg rata hrvatski konjanici došli su pred Pariz, a kasnije su bili unovačeni kao plaćenici u francusku vojsku. Dvor kralja Luja XIV. rubac oko vrata hrvatskih konjanika prepoznaje kao novost i po njima ga naziva *Cravat*. Sa sjevera Francuske došle su, iz nizozemskoga i donjonjemačkoga govora, fonemi sa *v* te se sa širenjem mode proširio i oblik *cravat* u druge europske jezike. Tako je iz njemačkog ušla i u hrvatski jezik u obliku kravata.

Otkrivanje nastanka i razvoja imenice i pojma kravata nije jednostavno i ovaj rad tek je prvi korak. Zanimljivo je da su Hrvati u Europljana imali reputaciju nasilnih ratnika, ali toj su istoj Europi i svijetu predstavili predmet danas prepoznat i opće prihvaćen kao simbol uglađenosti i civilizacije uopće. Moglo bi se ustvrditi da su sve navedene i istražene činjenice tek površinske, da upućuju na brojna pitanja vezana uz fenomen nastanka i razvoja kravate, da bi odgovor moglo ponuditi preciznije i dugotrajnije istraživanje.

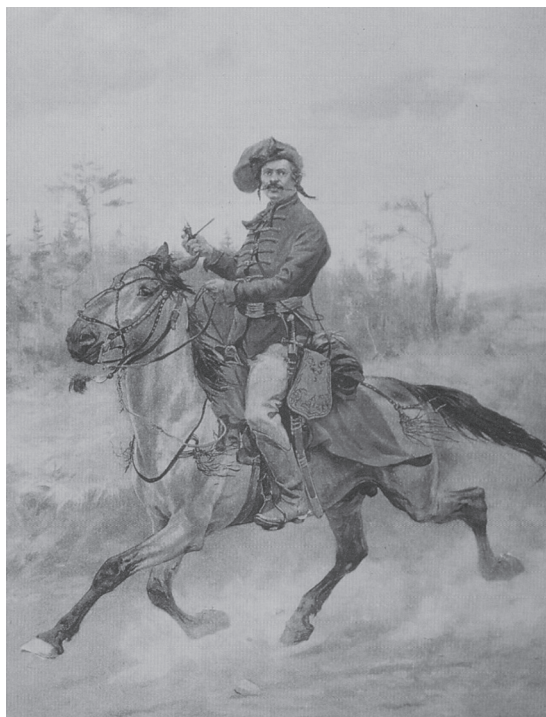
⁵⁷ <http://www.ricksties.com/historyofties.html>

⁵⁸ <http://www.lecravatier.com/perso-25517.htm>

⁵⁹ *Isto.*

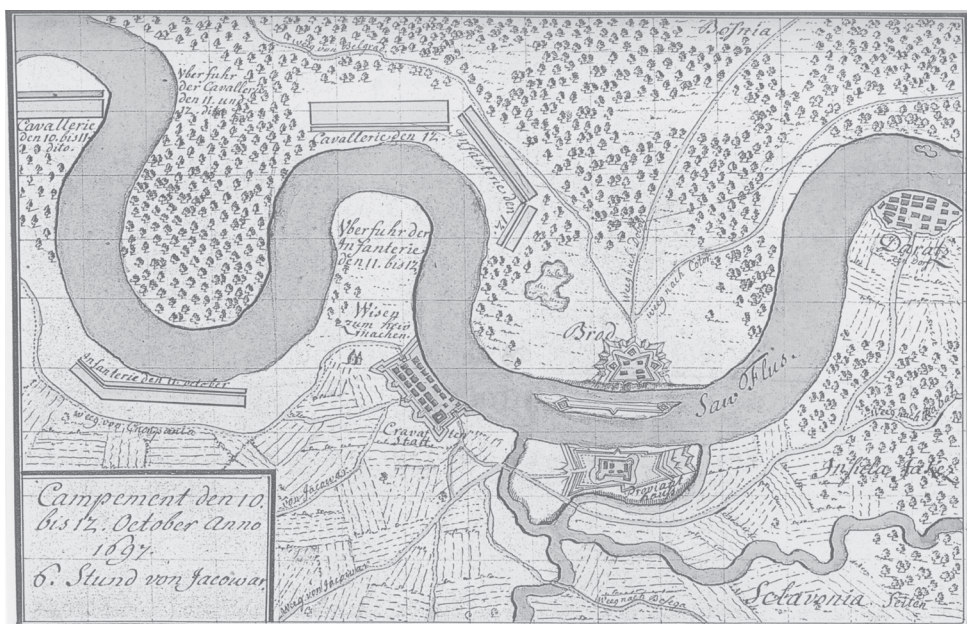
Ilustracije

Ilustracija 1. Laci konjanik iz vremena Tridesetogodišnjeg rata (Oscar Teubel i Rudolf Ottenfelds).

Ilustracija 2. Plan opsade Loisela vojske Luja XIV. 1697. godine (Luc Orešković)

Plan okolice Broda Sparr de Bendorfza iz 1697. godine (Izbornik u Ratnom arhivu u Beču)

Ilustracija 3. Cravatten Statt

Ilustracija 4. Plan grada Magdeburga

Ilustracija 5. Nošnja Dalmatinaca oko 1590. (Vecellio)

Ilustracija 6. Hrvatski plemići početkom 16. stoljeća prema bakrorezu nepoznatog njemačkog autora

Popis literature

- Arhivsko gradivo i knjižni fond ustanove Academia Cravatica (AC).
- Johann Christoph Friedrich von SCHILLER, *The history of the Thirty Year's War*, knjiga 2. (dio VI. i VII.) i knjiga 3. (dio III., IV., V., VI. i VII.)
- Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Borba Hrvatah u Tridesetogodišnjem ratu*, Zagreb, 1874.
- Jacob GRIM, Wilhelm GRIMM, *Deutsches Wörterbuch*, Fünfter band, K, Leipzig, 1873.
- Heinz KÜPPER, *Illustriertes lexikon der Deutschen umagangs sprache in 8 bänden*, Band 5, KOT – NASCHZAHN, Klett, 1984.
- Achille VITALI, *La moda a Venezia attravreso i secoli – Lessico Ragionato*, Filippi Editore, Venezia, 1992.
- DUDEN, *Deutsches Universalwörterbuch*, 4., neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- Nicolo TOMMASEO, Bernardo BELLINI, *Dizionario della lingua Italiana*, volume 1, parte 1, Roma, Torino, Napoli, 1865.
- Oscar TEUBEL i Rudolf OTTENFELDS, *Die Osterreichische Armee 1700–1867*, Beč, 1895.
- Ernest BAUER, *Hrvati u Tridesetogodišnjem ratu*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941.
- Enciklopedija leksikografskog zavoda, 6., Skadar – Žvale, Zagreb, 1969., Jugoslaven-ski leksikografski zavod.
- Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga prva: AJ, JAZU, Zagreb, 1971.
- Opća Enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, br. 5., L-Nigh, Zagreb, 1979.
- Tomislav RAUKAR, Ivo PETRICIOLI, Franjo ŠVELEC, Šime PETRIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar, 1987.
- Alemko GLUHAK, *Porijeklo imena Hrvat*, Zagreb, 1990.
- Alemko GLUHAK, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb, 1993.
- Neven BUDAK, „Hrvatska hodočašća u Aachen“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 24., Zagreb, 1991.
- Ivna ANZULOVIĆ, „Što je „Crovata“ iz inventara i ostavština kod zadarskih biljež-nika iz kraja 16. i iz 17. stoljeća“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* br. 34., Zadar, 1992.
- Friedrich KLUGE, *Etymologisches Wörterbuch der deustschen Sprache*, 23., erweiterte Auflage, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1995.
- V. J. AXELSEN, *Dansk Engelsk Ordbog*, Copenhagen, 1995.
- Velimir VUKŠIĆ, „Na vječnom putu borbe i opstojnosti. Hrvatska vojska kroz povi-jest (XX. dio) Tridesetogodišnji rat (1618.1648.)“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, ru-jan 1997. Od istog autora, pod istim imenom te u istom časopisu dalje slijedi: XXI. dio, listopad 1997.; XXII. dio, studeni 1997.; XXIII. dio, prosinac 1997.;

- XXIV. dio, siječanj 1998.; XXV. dio, veljača 1998.; XXVI. dio, ožujak 1998.
- Velimir VUKŠIĆ, „Royal Cravatte, oko 1670“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, siječanj 1999.
- Velimir VUKŠIĆ, „Hrvati dolaze! Bitka kod Lutzena“, *Husar*, Zagreb, 2007.
- Hrvatski leksikon, II. Svezak, L – Ž, Zagreb, 1997., Naklada Leksikon.
- Borislav ARAPOVIĆ, „Hrvatska simbolika u Švedskoj“, *Hrvatsko slovo*, Zagreb, 17. srpnja 1998.
- Borislav ARAPOVIĆ, „Refleksije etnonima Hrvat u nordijskim jezicima“, Drugi hrvatski slavistički kongres, *Zbornik radova, II.*, 2001.
- Vladimir BRNARDIĆ, „Švedski vojni muzej“, *Hrvatski vojnik*, Zagreb, 1998., veljača 1998.
- Mirko MARKOVIĆ, *Brod. Kulturno-povijesna monografija*, Slavonski Brod, 1994.

The origin and development of the tie (*kravata*) as a word and as a garment

Vladimir Huzjan
Zvonka Vinceka 2
10 290 Zaprešić
Republic of Croatia

The main objective of this short overview of the Croatian light cavalymen experience in the Thirty Years War (1618–1648) is to discuss the making of the tie (Croatian *kravata*, German *krawatte*, French *cravate*), as a garment and as a linguistic term. While today the tie is a universal symbol of male fashion, its origins are in Croatian folklore. It deserves a greater attention from historians as well as anyone with interest in this civilisation phenomenon.

Keywords: tie, Croatian history, Croatian cavalry, the Thirty Years War, men's fashion